پەیوەندی ڕێبازی صۆفیگەری عەددوییەکان بە دەسەڵاتدارانی مەمالیکەوەلەسەرەتای دامەزراندنیەوە تا ساڵی(741ك/1134ز)

همزە کاکە یاسین

بەشی یاسا، کۆلێژی یاسا و پەیوەندیە نێو دەوڵەتیەکان، زانکۆی جیهان – هەولێر، کوردستان، عیراق

پوختە

زانستێکە بایەخ و گرنگی بە پاککردنەوەی دڵ و دەروون دەدات ، ئامانجیشی خۆ دوور گرتنە لە هەموو کارێکی نا پەسەند و نەشیاو ، زۆر جاریش بەم زانستە گوتراوە (علم الحقیقە) (حاجی خلیفە ،1980)، کە تێیدا مەبەست لێی وێڵ بوونە بەدوای خودای حقیقی ، ئامانجیش خۆ نزیك کردنەوەیە لە خودا و خۆ دوور گرتنە لەو کار و کردەوانەی کەخەڵکی دیکە ئەنجامی دەدەن. و زۆرجاریش صۆفییەکان نازناوی (الفقراء) (ابن فضل الله ، 2003) (ظهیر : 2008) یان (غرباو) و (سیاحین) یان لە خۆیان ناوە (الکلاباذی:2001) (الحمید ،1999) (شرف ، 1980) بوونی ئاینی جیاواز و هاتنە ناوەوەی خەڵکانێکی دوور لە ئاین و بەتابەتیش مەمالیکەکان و دواتریش لە ژێر کاریگەری فەلسەفەی یونانی و ئەفلاتونی بەشێك لە صوفییەکان و شوێنەکەوتوانیان لە ڕێبازی پیرۆزی ئیسلام و قورئان و فەرموودە لایاندا ,کە سەرئەنجام زانایانی ئیسلامی کەوتنە دژایەتی کردنیان ، لە پێشەوەی ئەو زانایانەی کە زۆر بەتوندی دژی صوفی و ڕێبازەکانی صۆفی گەری وەستایەوە (ابن التیمیه)(661ك-728ك)(1263ز-1328ز) بو کە زۆر بوێرانە لەبەرامبەر پێشێلکاری و خراپی بیرو باوەر و کارو کردەوەی صوفیەکان وەستایەوە. ئەم توێژینەوەیە لە دەروازە و دوو تەوەری سەرکی پێك دێت کە لە دەروازەکەدا تیشك خراوەتە سەر باروودۆخی ڕێبازی صوفیگەری سەردەمی مەمالیك و هۆکارەکانی گەشە کردن و فراوان بوونی ڕێبازە صوفیگەریەکانی ئەو سەردەمە ، لەتەوەری یەکەم ژیانامەی بەشێك لە صۆفیەکانی ڕێبای صۆفیگەرایی عەدووییەکان باسی لێوە کراوە ، هەرچی تەوەری دووەم تایبەت کراوە بە پەیوەندی نێوان دەسەڵاتدارانی مەمالیك و صۆفیەکانی عەدوییەکان و بەدرێژی لێیی دوواوین.

ووشە ڕێنیشدەرەکان: صوفی گەری ، مەمالیك ، ڕێباز ، زانست ، دەسەڵات

دەروازە:

دەتوانین بڵێن سەردەمی مەمالیك بەسەردەمی زێرینی گەشە کردنی تەصوف هەژمار دەکرێت ، چونکە ڕێگای بۆ گەشەکردن و فراوان بوونی صۆفیگەرایەتی خۆشکرد ئەم باروو دۆخە سیاسی و ئابووریە بوو کە سەردەمی مەمالیك پێیدا تێپەر بوو ،

مجلة جامعة جيهان- اربيل للعلوم الانسانية والاجتماعية
المجلد 3، العدد 2 (2019)
أُستلم البحث في 26 يناير 2019؛ قُبل في 12 آذار 2019
ورقة بحث منتظمة: نُشرت في 10 كانون الاول 2019
البريد الإلكتروني للمؤلف: hamza.yaseen@cihanuniversity
DOI: 10.24086/cuejhss.v3n2y2019.pp49-55
حقوق الطبع والنشر © 2019 همزە کاکە یاسین. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الإبداعي النسبية - CC BY-NC-ND 40

بۆیە بۆ ناسینی زیاتری تەصوفی ئیسلامی ئەو سەردەمە ، پێویستە تیشك بخەینە سەر ئەو هۆکارە ئاینی و فکری وسیاسی و کۆمەڵایەتیانەی کە پاڵنەری سەرەکی بوون بۆ گەشەکردنەکە گرنگترینیان ئەمانە بوون

1- هۆکاری سیاسی

لەئەنجامی کوژرانی سوڵتان توران شاە (الملك المعظم)دواین سوڵتانی ئەیوبی لەساڵی (648ك/1250ز) کۆتایی بەدەوڵەتی ئەیوبی هات و سەردەمێکی نوێ لە مێژووی ئیسلامی دەست پێدەکات ، ئەویش سەردەمی دەوڵەتی مەمالیکە کە هەر لەسەرەتای دامەزراندنیەوە بە بارودۆخێکی سیاسی ئاڵۆزو ناسەقامگیر تێپەر بوو ، چونکە ململانێی گەیشتین بە کورسی دەسەڵات بارودخی ئەو دەوڵەتەی خستبووە مەترسیەوە ، بۆیە هەر لەسەرەتاوە (شجرە الدر) ئەم ململانێیەی تۆختر کردەوە کاتێك (توران شاە)ی کردە خاوەن دەسەڵات کە ناوبراو (ابن فضل الله ، 2003)

گەنجێکی کەم ئەزموون بوو ، دواتریش ململانێ لەنێوان دەسەڵاتدارانی مەمالیك بەردەوامی هەبوو تا ئەوکاتەی (شجره الدر) کوژراو (سیف الدین قگز) (657-658ك/ 1259-1260ز)دەسەڵاتی وەرگرت ، دواتریش ئەم ململانێیە هەر بەردەوامی هەبوو بۆیە ناسەقامگیری سیاسی و ئەم بارووودۆخە خراپە هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ دەرکەوتنی دەیان ڕێبازی صۆفی گەری (ابن واصل , 1953)

2- هۆکاری ئابوری

بەهۆی زۆری ململانێکان و پەلاماردانی یەکتری و داگیرکردنی زەوی و زارو زۆری شەڕی ئەمیرەکان لەسەر دەسەڵات بارودۆخی ئابووری خەڵکی خراپتر بوو ، لەلایەکیتریش زۆر جار نەهامەتی و برسێتی و قات و قری باڵی بەسەر خەڵکدا دەکێشا ، هەروەها بەهۆی زۆری نەخۆشی وەك (طاعون) و بەآو بوونەوەی دەردو بەڵا و کارەساتی سروشتی وەك ئاگر کەوتنەوە و نەخۆشی کشتوکاڵی وەك کولە و کەم خۆراکی، زۆر بوونی هەژاری لەئەنجامی زۆری باج و سەرانە ، بارودۆخێکی خراب بۆ خەڵك هاتبوونە ئاراوە بۆیە خەڵك بۆ ڕزگار بوون لەم کارەساتانە پەنای بۆ شێخ وصۆفیەکانی ئەو سەردەم دەبرد ئەمەش وای کردبوو کە شێخ و صۆفیەکان هەم لایەنگر و هەمیش دەسەڵاتی سیاسی پەیدا بکەن و ڕۆڵیان زیاتر بێت لە ناو کۆمەڵگا (اسود، 1981)

3- هۆکاری کۆمەڵایەتی

هۆکارێکی تر لە هۆکارەکانی زیاد بوون و زۆر بوونی صۆفی و ڕێبازەکانی صۆفی گەری ئەو پێك هاتە کۆمەڵایەتییە بوو کە دەوڵەتی مەمالیك پێوەی دەناڵاند ، چونکە دەیان نەتەوەی جیا جیا و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی جیا لەناو دەوڵەتی مەمالیکدا هەبوون کە هەریەکەیان تێڕوانین و دیدگای جیاوازی بۆ ئاین و بابەتە ئاینییەکان هەبوو و هەر یەکەشیان خاوەنی پیاوی ئاینی خۆیان بوون (علی : 2005)، کە گرنگترین ئەم نەتەوە و پێکهاتانەش وەك تورك و کورد و عەرەب و نەتەوەکانی تریش کە هەریەکەیان دواتر تەکیە و زاویەی تایبەت بەخۆی بنیاتنا ، ئەمەش ڕێگای خۆشکرد بۆ سەرهەڵدانی دەیان ڕێبازی صۆفی گەری ، کە کوردیش یەکێك بوو لەم نەتەوانە و چەندین زانا و صوفی ناودار ناوبانگیان پەیدا کرد .

لێرەدا ئەوە دەخەینە روو کە زۆری ژمارەی شێخ و صۆفیەکانی کورد لە مصر وشام پیشان دەدەن کە صوفیگەرایەتی چەندە لە ناو کورد گرنگی پێدراوە و پەرەی سەندووە ، هەندێك لە شێخ و صۆفیەکان ئەوەندە ناوبانگیان پەیدا کردووە بوونەتە خاوەنی تریقەی تایبەت بەخۆیان لە گرنگترینیان (شیخ عودەی کوری مسافیری هەکاری) ه کە دواتر لایەنگری ئەوەندە زۆر بوو شوێنگرەوەکانی ڕێبازی (عدوەی)یان دامەزراند کە لەناوچە کوردییەکانی وەك هەکار و بەشی زۆری ناوچەکانی تریش بڵاو ببوونەوە (بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ڕێبازی صۆفیەگری عەدویەکان بڕوانە کتێبی اتباع الشیخ عدی بن مسافرالهکاری ، الدوسکی ،2004)بۆیە دەتوانین بڵێین ناوچەی هەکاری ناوچەیەکی گرنگی سەرهەڵدانی صۆفیگەری بووە و دەیان کەس لەم بوارە ناوبانگیان پەیدا کردوە و پەیوەندیەکی زۆر باشیشیان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی مەمالیك هەبووە ، تەنانەت وای لێهاتووە کە دەسەڵاتدارانی مەمالیك بەبێ گەڕانەوە بۆ شێخ و صۆفیە کوردیەکان نەتوانن بڕیاری سیاسی و سەربازیش بدەن ، یەکێکی تر لە و کەسایەتیانە (شیخ الخضر الكوردى) ناوچەی هەکاریە کە زۆرجار دەسەڵاتدارانی ممالیك پرس و ڕاوێژیان پێکردووە و پێشبینی و دونیا دیدەی ئەویان بەهەند وەرگرتووە(الصفدى،2000،المقريزى ،1980)هەندێکی تریش لە صۆفیەکانی کورد و ناوچەی هەکاری بەهۆی زۆری لاینگریان توانیویانە لە تەریقەی صۆفیگەریەکەیان سوود وەربگرن و بزووتەوەیەکی سیاسی بهێنە مەیدانی خەبات و تێکۆشان و تەنانەت توانیویانە لە دامەزراندنی میرنشینش لە ڕێبازی صۆفیگەری سوود وەربگرن ، وەك ئەوەی (شیخ عزالدین هەکار) ئەنجامیدا و توانی میرنشینێکی سەربەخۆ دروست بکات و زۆر ناوچەش بخاتە ژێر هەژمونو دەسەڵاتی خۆی .

بەشی یەکەم : ژیاننامەی بەشێك لە صۆفیەکانی ڕێبازی عەدوویيەکان

بنەماڵەی شیخ عدی بن مسافر :

ئەم بنەماڵەیە نەژاد و ڕەچەڵەکیان بۆ شێخ عودەی کوڕی مسافر دەگەڕێتەوە کە ناوبراو یەکێك بوو لە دیارترین صۆفیەکانی وڵاتی شام و ڕۆڵێکی باشی هەبووە لە هەردوو کایەی سیاسی و ئاینیدا بۆیە لە دوای خۆشی دەیان کەس لە بنەماڵەکەی ، درێژەیان بە ڕێبازی صۆفیگەریەکەی داوە، لەسەر ڕێچکە و ڕێبازی ئەو بەردەوام بوونە ، بۆیە بۆناسینی ئەم بنەماڵەیە و ڕۆڵ و کاریگەریان لەکوردستان و ناوچەی هەکاری و حەوزی زاب ، لەسەرەتاوە تیشك دەخەینە سەر دیارترین و بەناوبانگترین وصۆفیان کە ئەویش شیخ عودەی کوڕی مسافیری هەکاری خۆی بووە .

شێخ ناوی تەواوی (عدى بن مسافر بن اسماعيل بن موسى بن مروان بن الحسن بن مروان الهكارى)یە ، یەکێکە لە ڕێبەرانی ڕەوتی سۆفی گەری ، لە ساڵی (446ك/ 1074ز) لە گوندی (بيت فار) لە وڵاتی شام لە دایك بووە(ابن فضل الله، 2003)، هەر لە تەمەنی گەنجێتییەوە تێکەڵی بزاڤی سۆفیگەری بووە و هاوڕێیەتی صۆفییە بەناوبانگەکانی وەك (عقيل المنبجى، وحماد الدباس، وأبى النجيب عبد القاهر السهروردى، وعبد القادر الجيلى، وأبى الوفاء الحلوانى) کردووە (ابن فضل الله، 2003)،دواتر وڵاتی شامی جێهێشت و ڕووی کردۆتە ناوچەکانی چیای هەکاری ، پاشان لە ناوچەی شێخان و بەتایبەتیش لە لالش گیرساوەتەوە ، لەوێدا گۆشەگیری و ژیانی صۆفی گەری خۆی بەسەر بردووە ، خەریکی پەرستش و بەئەنجام گەیاندنی واجبەکانی خۆی بووە ، دواتر چەند زاویەیەکی بۆ پەرستش لە ناوچەکە بنیات ناوە. زۆر ئامۆژگاری خەڵکی کردووەو سەرئەنجام لەماوەیەکی کورتدا خەڵکێکی زۆر لە دەوری کۆبوونەتەوە و گوێڕایەلی بوونەو بوونەتە موریدی ئەو و ملکەچی خۆیان بۆ فەرمان و ئامۆژگارییەکانی دەربڕیوە (ابن فضل الله، 2003)، سەرئەنجام بەهۆی زۆری شوێن کەوتوانی بە (عەدەوییەکان) ناودەبران بوونە خاوەنی ڕێبازی صۆفی تایبەت بەخۆیان(ابن فضل الله، 2003).

شێخ تێکەڵ بە ژیانی سیاسی نەدەبوو ، ئامانج و مەبەستی ئامۆژگاری کردنی خەڵك بووە بۆ دوورکەوتنەوە لە ژیانی دونیا و پشت کردن لێی ، بۆیە تا دەهات لایەنگران و موریدانی زیادی دەکرد ، ئەم موریدانەی شێخ نەك تەنها گوێڕایەڵی ئەو بوون بەڵکو بە ماڵ و سامانیش لە خزمەتی ئەو دابوون ، بۆیە بە سەروەت و سامانی خۆیشیان خزمەتی زاویە و میوانەکانی شێخیان دەکرد(الشعرانى ، 1969).

دەتوانین بڵێین ئەوەی شێخ بە ئەنجامی گەیاند هێنانە کایەی بزووتنەوەیەکی ئاینی بوو ، مەبەستی ئامۆژگاری خەڵك و وشیار کردنەوەیان بووە لە ڕەفتارە ناپەسەندەکان، شیخ لە ساڵی (557ك/1162ز) کۆچی دوای کرد، گرنگترین ئەم شێخانەی کە لەدوای شێخ عودەی بوونە ڕێبەرانی ڕەوتی ڕێبازی عەدەوییەکان ئەمانە بوون :

10.24086/cuejhss.v3n2y2019.pp49-55

أ- ابو بركات صخر كوڕی مسافر :

برازای شێخ عودەی بوو کە لەدوای خۆی شوێنەکەوتوانی پشتیان بە ناوبراو بەست زۆر لێهاتوو بوو ، هەر لەبەر ئەمەشە مێژوو نوسان وەك شێخ عودەی ستایشیان کردووە ، ئەوە جگە لەوەی شێخ عودەی ڕاستەوخۆ خۆی ناوبراوی وەك جێگرەوەی خۆی دیاری کردووە ئەو کاتەی لە ژیاندا بوو بۆیە گوتویەتی ((ابو برکات یخلفنی))(التادفی ، قلائد الجواهر ، 1409هـ ،ص109)،جگە لەوە ناوبراو بە پیاو چاك و چاکە کار و لەخواترس ناسرابوو جێی متمانەی خەڵك بووە دواتر لەساڵی 567ك/ 1171ز کۆچی دوایی کردوە (التادفی ، قلائد الجواهر ، 1409هـ)

ب- شێخ عودەی دووەم :

عودەی کوڕی ابی برکات ، لەبەر زۆری کەرامات و لێهاتویەکەی و لە خوا ترسیەکەی بە شیخ عودەی دووەم ناسرابوو ، وەك باوکی لەخوا ترس بوو، ناو براوە لەگەڵ لایەنگرانی لە چیاکانی هەکاری نیشتەجێ بوون ، ئەو بەیەکێك لە گەورە شێخەکانی ناوچەکە هەژمار دەکرا ، کەراماتی زۆری هەبووە زۆر شتی بۆ شوێنکەوتوانی ئەنجام داوە کە ئەمەش وای کردووە زۆرتر خەڵك ڕێزی بگرن و ببنە مورید و دەروێشی و بەماڵ و سامان لە خزمەتی دا بن و بەردەوام بن لە پاڵپشتی ڕێبازی عەدویەکان (التادفی ، قلائد الجواهر ، 1409هـ).

ج-حسن کوری عودەی

ناوی تەواوی حسن کوڕی عودەی کوڕی ابی برکات کوڕی صخر کوڕی مسافر بوو، لەساڵ(587ك/ 1191ز) لەدایك بووە ناوبراو بە تاج العارفین ناسرابوو، کوڕی شێخ عودەی دووەم بووە ،نەوەی شێخ عودەی هەکاریە و بە شیخی گەوەر ناسرابوو (الکتبی ،1983)، زۆر زیرەك و لێهاتوو خاوەن حیشمەت و کەرامات بووە و دۆست و لایەنگری زۆر بووە ، زۆر جار بەهۆی زۆری لایەنگر وپاڵپشتیوانانی لەخۆی بای بووە و کەوتۆتە ململانێ لەگەڵ دەسلاتداران ، هەر لەبەر ئەمەش بوو ناوبراو لە ساڵی(644هـ)لە تەمەنی (53) ساڵی کوژراوە(الذهبی ، 1993)(محمد ،2000)

ء - شیخ عزالدین

شێخ عزالدین نەوەی شێخ عودەی هەکاریە ، زۆرتر گرنگی بەلایەنی سیاسی و سەربازی داوە و کەمتر ڕووە ئاینیەکەی گرنگی پێداوە ، بۆیە دەگوترێ ئەو لە ڕێبازی ئاینی لای داوە و بیدعە و خوڕافیاتی زۆری هێناوەتە ناو ڕێبازی عەدویەکان ، ئەمەش وای کرد کە دواجار خەڵکێکی زۆر بە دوای بیروباوەڕەکانی بکەون ، بەڵام ناوبراو زۆر لەگەڵ دەسەڵاتداران نێوانی کۆك نەبووە بۆیە دواتر شێخ بەدەستی بدرالدین لؤ لؤ (606-660ك/ 1209-1261ز) فەرمان ڕەوایی موصل دەکوژرێت ، ئەگەر چی ناوبراو کوشتیان و کۆتایان بە دەسەڵات و یاخی بوونەکەی هێنا، بەڵام لایەنگرو شوێنکەوتوانی پێیان وابوو شێخ نەمردووە و هەر دەگەڕێتەوە ناویان جارێکی تر (ابن المستوفی ،1980)

2- خضر کوڕی خلیل

یەکێکە لە صۆفیەکانی ناوچەی هەکاری و زۆر گرنگی بە فەرموودەناسی داوە و شێوازی گێڕانەوەی فەرموودەی بەلاوە پەسەند بووە ، ئەوە جگە لەوەی بانگ بێژێکی چاکیش بووە ، ناوبراو لە ساڵی (673ك/ 1274ز) کۆچی دوای کردووە (الذهبی ، 1993).

3-شیخ الملك الظاهر (شیخ الخضر الکردی):

ناوی تەواوی (الشیخ خضر بن ابی بکر بن موسی ابو العباس المهرانی ، العدوی) بوو ، بەهۆی نزیکییەوە لە (الملك الظاهر بیبرس)(658-676ك/1260-1277ز) وە نازناوی(شیخ الملك الظاهری) پێ بەخشرابوو ، بەهەمان شێوە بە یەکێك لە ڕێبەرانی ڕەوتی سۆفیگەری لەقەڵەم دەدرێت .شیخ خچر بەڕەچەڵەك خەڵکی گوندی (المحمدیە) ی ناوچەی جزیرەیە و دواتر گەشتی مصری کردووە و لە قاهرە گیرساوەتەوە (ابن فچل الله، 2003)، بەهۆی لە خواترسان و پیاوچاکییەکەی بە (صلاح) بانگ دەکرا .

4-شێخ صالح کوڕی عیمان

ناوی تەواوی شێخ صالح کوری خضری کوری سعدی کوردی عەدویە ، یەکێك بووە لە صۆفیەکانی وڵاتی شام و خاوەنی کەرامات بووە و خەڵك زۆر خۆشیان ویستوە و گوێڕایەڵی بوونە ، ناوبراو لە ساڵی (687ك/ 1288ز) کۆچی دوای کردووە (الیونینی، 1954)

بەشی دووەم:پەیوەندی صۆفی عەدوویەکان بە دەسەڵاتدارانی مەمالیکەوە.

پەیوەندی بنەماڵەی عەدویەکان بە دەسەڵاتدارانی مەمالیکەوە .

بنەماڵەی عەدویەکان پەیوەندیەکی زۆر باشیان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی مەمالیك هەبووە ، هەردوولا ڕێزی تەواویان لەیەکتر گرتووە و دەستیان لەکاروباری یەکتر وەرنەداوە ، هەمیشە ئەم بنەماڵەیە پاڵپشتی دەسەڵاتی مەمالیك بوون و ئەوانیش لە پێشکەش کردنی یارمەتی و کردنەوەی زاویە و شوێنی پەرستش بۆیان درێخیان نەکردووە ،ئەوە جگە لەوەی کاربەدەست و دەسەڵاتدارانی ممالیك زۆر جار بۆ خوێندنەوەی پێشهاتەکان چوونەتە لایان و داوایان کردووە یارمەتیان بدەن لەم بوارە ئەوانیش درێخیان نەکردووە لە یارمەتیدانیان (الصفدی، 2000).

1-پەیوەندی شێخ حسن بە دەسەڵاتدارانەوە:

بە بەدیار کەوتنی شێخ حسن و وەرگرتنی پێشەنگایەتی ڕەوتی صۆفی گەری عەدوویەکان ئەم پەیوەندیە باشەی کەپێشتر دەسەڵاتدارانی ممالیك لەگەڵ لایەنگر و شوێنکەوتوانی عەدویەکان هەیان بوو نەما ، چونکە شێخ حسن ئەم ڕەوتە صۆفی گەریە ئاینەیی گۆری بۆ بەرژەوەندی و فراوان خوازی سیاسی و چاوی بریبووە دەسەڵات و هەڵی پاوان خوازی دەدا (ابن المستوفی ،1980)

بۆیە لەڕێبازی خودا پەرستی و کەرامات لای داو دەیان بیدعە و خورافیاتی خستە ناو ڕەوتی صۆفیگەرای عەدوویەکانەوە (ابن المستوفی ،1980)، ئیتر لەوکاتەوە هەم پەیوەندی ڕەوتی ڕێبازی صۆفگەرانی عەدویەکان هەدەسەڵاتدارانەوە کەمتر بوویەوە ، هەمیش ئیتر لەو سەردەمە بەدواوە پابەند بوون بەبنەما ئاینیەکان بەرەو تێك چوون چون و خوڕافیات و ئەفسانە شوێنی دەقە ئاینیەکانی گرتەوە .

10.24086/cuejhss.v3n2y2019.pp49-55

بۆیە دەبینین دەیان پەلامارداني سەربازی بۆسەر ناوچەی لالش دەستی پێکردوو و کوشت و کوشتاری زۆری بەدوای خۆی دا هێنا ئەمەش سەرئەنجامی ئەو هەڵ و کۆششانە بوو کە شیخ حسن دای بۆ ئەوەی هەژموونی سیاسی و سەربازی و ئاینی خۆی لە ناوچەکە بەزۆر بچەسپێنی و خۆی وەك خاوەن دەسەڵات نیشان بدا (ابن المستوفی ،1980) بۆیە ئەوانەی لەدوای شێخ حسن یش هاتن نەیان توانی ڕێبازی صۆفیگەرییەکەیان چاك بکەنەوە و هەمان هەڵەیان دووبارە کردەوە ، بۆیە لەسەر دەمی مەمالیکش ڕەنگدانەوەی زۆری لەسەر ئەم ڕێبازە هەبوو.

2- پەیوەندی شیخ زین الدین بە دەسەڵاتدارانی مەمالیکەوە

شیخ زین الدین ناوچەی لالشی جێهێشت و لەوڵاتی شام جێگر بوو ، دوای ماوەیەك ناوبانگی دەرکرد و پارەو و پولی لەهەموو کوردستانەوە بەدەست دەگەیشت و دەسەڵاتیان زیادی کرد و شوێنکەوتوانیان ملکەچی و گوێڕایەلی تەواویان بۆ شێخ دەربڕیبوو، بۆیە ڕۆژ بەرۆژ دەسەڵاتی لە زیاد بوون بوو و ئارەزووی زیاتر کردنی هەژموونی دەسەڵاتەکەی دەکرد و حەزی لەپاوان خوازی بوو ، ئەمەش دەسەڵاتدارانی مەمالیکی لە شام دوو دڵ کردبوو ترسیشیان لە زیاد بوونی دەسەڵاتی ناوبراو هەبوو بۆیە هەوڵیاندا بەهەر ڕێگایەك بێت لەناوی ببەن ، بەڵام شێخ بۆ پاراستنی گیانی خۆی وڵاتی شامی بەجێ هێشت و ڕای کردە مصر ، لەویش لەلایەن سوڵتانەکانی مەمالیك گیراو خرایە زیندانەوە ، دواجار لەساڵی (697ك/1297ز) لەسەردەمی سوڵتان (حسام الدین لاجین)(الملك المنصور)(697-698ك/ 1297-1298ز)،لەزیندان کۆچی دوایی کرد.(ابن فضل الله، 2003)

3-پەیوەندی شێخ عزالدین بە دەسەڵاتدارانی مەمالیەکەوە

شێخ عزالدین کوڕی شیخ زین الدینە کە باوکی وڵاتی شامی بەجێ هێشت ئەو لە شوێنی خوی مایەوە و سەردار و پێشەنگی ڕێبازی صۆفیگەرای عەدویەکانی گرتە دەست و مورید و شوێنکەوتوانی باوکی ملکەچی و پابەند بوونیان بۆ فەرمانەکانی ئەو دووپات کردەوە ، بۆیە ئەویش بەهۆی زۆری ئەو داهاتەی کە بۆی کۆ دەکرایەوە و دەهاتە ژێر دەستی لەلایەك و زۆری لایەنگرانی لەناوچەکە نایەوێ وەك باوکی توشی چارەنوسێکی خراپ بێ و هەمان چارەنوسی بەسەر بێ ، بۆیە شیخ لە ساڵی (700ك /1300ز) ناوچەی شام بەجێ دەهێلێت و دەگەڕێتەوە هەکاری لەوێوە ڕەوتی صۆفیگەرای خۆی پەرە پێدەدات سەرکردایەتی ڕێبازەکەی دەکرد ؛ کە دواجار ناوبراو ناوچەی هەکاری جێ دەهێلێت و دەگەڕێتەوە گوندی (بیت فار) لەوێ نیشتەجێ دەبێت ، لەبەر ئەوەی نەوەی شێخ عودەی بوو لەلایەك و لەبەر ئەوەی لایەنگرو شوێنکەوتوانی زۆر بووە، لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە داوای لێدەکرێت کە هاوکارو هەماهەنگیان بێ ، بۆیە داوای لێدەکەن ببێتە لایەنگر و دۆستی ئەوان ، هەر بۆیەشە کاتێك بڕیاری هاوکاری کردنی دەسەڵاتدارانی مەمالیك دەدات پێش وازی لێ دەکرێت و پلە و پۆستی باڵای پێ دەبەخشرێت (ابن فضل الله، 2003) خەڵکی ناوچەکەش ڕێزیان دەگرت و بە کەسێکی پیرۆزیان دەزانی و شوێنی کەوتن ، دوای ماوەیەك شیخ عزالدین بەهۆی زۆری لایەنگرو شوێن کەوتوانییەوە ، لەلایەن دەسەڵاتدارانی مەمالیکەکانەوە لەساڵی (708ك/ 1307ز) کرا بە ئەمیرو فەرمان ڕەوایی دمشق ، پاشان بەرێوەبردنی ناوچەی صفد ، ناوچەیەکە لە نزیك حمص لە صوریای ئێستا (الحموی ، 1999) یشیان پێسپارد.

بۆیە شێخ (عزالدین) لە پاڵ نفوزی ئاینیدا ، نفوزی سیاسی و سەربازیشی ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیادی دەکرد ، کوردەکان لە هەموو لایەکەوە دەهاتنە پاڵی ، تەنانەت موڵك و ماڵی خۆیان بە پارەیەکی کەم دەفرۆشت و کەل و پەلی سەربازیان بە پارەیەکی زۆر پێ دەکڕی (ابن فضل الله، 2003)

ئیتر شیخ بەهۆی زۆر بوونی نفوزەکەیەوە لەخۆ بایی بوو ، دانی بە دەسەڵاتی مەمالیکەکانیشدا نەنا ڕەتی کردەوە بچێتە ژێر ڕکێفی دەسەڵاتدارانی مەمالیك و بڕیاریدا خۆی میرنشینێکی سەربەخۆی هەبێت و خاوەنی دەسەڵاتی خۆی بێت ، بۆیە (سیف الدین تنکز)(712- 740ك/ 1312-1339ز) دەسەڵاتی داری شام هەندێك کەسی وەك (علم الدین سنجری) یەکێك بوو لە میرە بەهێزەکانی میر ظاهر بیبرس چەندین جار پۆستی باڵای پێ سپێردراوە ، (الصفدی ، 2000)ڕاسپارد بۆ لێکۆڵینەوە لە جموجۆڵی شیخ و ئاشکراکردنی ئامانجی لەو کارانەیدا، چونکە دەنگۆی ئەوە لە ناو خەڵك بەڵاو ببووەوە کە گوایە شێخ ، نیازی هێرش کردنە سەر مصری هەیە و ئامانجیشی لەناوبردنی مەمالیکەکانە ؛ هەندێ هەواڵی تریش باسیان لەوە دەکرد شێخ دەیەوێت دەست بەسەر (یمن)دا دابگرێت ، بۆ ئەم مەبەستە سوڵتانی مەمالیك هێزێکی ناردە سەر شێخ و لایەنگرانی ، پاش گەمارۆدان و شەڕێکی کەم (شێخ عزالدین) بەدیل گیرا و بەشکێکی زۆریش لە لایەنگرانی کوژران و ناوچەکەشیان وێران کرا ، بەڵام دوای ماوەیەك لایەنگرانی شیخ جارێکی تر کۆبونەوەو توانیان میرنشینێك لەناوچەکە دابمەزرێنن و فەرمان ڕەوایی تەواوی ناوچەکانی دەوروبەریشیان بکەن (ابن فظل الله، 2003) (الدیوجی ، 2004) . ئەوەی لێرەدا گرنگە بگوترێت ئەوەیە ، کە لایەنگرانی شیخ عودەی و شیخەکانی دواتریش بڕوایەکی تەواو و ڕەهایان بە شێخەکانی خۆیان هەبوو ، بۆیە بەتەواوی گوێڕایەڵی هەموو فەرمانەکانیان بوون و هەرچیەك شێخ گوتبای ئەوان ڕاستەوخۆ جێبەجێیان دەکرد.

ئەم باوەڕ بوونە بە شێخەکان سەرئەنجام سەری کێشا بۆ بە پیرۆز کردنیان ، کە دواجار لە بری خودا ، پەرستشی شێخ بەئەنجام بگەیەنن و گۆڕەکەیشیان بکەن بە شوێنی زیارەت و تەنانەت بیان پەرستن و دواجار بڕیارياندا کعبەیەکی تایبەتی بۆ دورست بکەن ، لەبری ئەو کعبەی کە لە جیهانی ئیسلامیدا خەڵك بۆ پەرستش رووی تێدەکەن(المقریزی ، 1998).

4- پەیوەندی شێخ خضری کوردی بە دەسەڵاتدارانی مەمالیکەوە.

شێخ خضر پەیوەندیەکی زۆر باشی لەگەڵ سوڵتان و دەسەڵاتدارانی مەمالیك هەبوو ، دیارە هۆکاری ئەم پەیوەندیە باشەش بۆ زۆری کەرامات و دونیا بینینی شێخ خۆی دەگەڕێتەوە چونکە شێخ ناوبانگی زۆری پەیدا کردبوو لە مصر و شام و دەسەڵاتدارانیش بۆ زانینی پێشهاتەکان و ئەو ڕووداوانەی کە لە داهاتوو ڕوودەدەن سەردانیان دەکرد ، بۆیە بەو پێیەی زۆربەی ئەو خوێندنەوانەی شێخ بۆ ڕووداوەکان ڕاست دەردەچوون ئەمەش زیاتر پێگەی شێخی بەهێز تر کردبوو ، لەلای دەسەڵاتدارانی مەمالیك (ابن فضل الله، 2003) بەتایبەتی لای شێخ مەلیك الظاهر بیبرس ، دیارە هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە شێخ خچر بەر لە دووساڵ لەوەی سوڵتان مەلیك ڤاهر دەسەڵات وەربگرێت شێخ ئەوەی پێ ڕاگەیاند و پێی گوت تۆ دەبێتە سوڵتانی مەمالیەکەکان گەورە کاربەدەستیان (ابن الملقن ، 1994) ،و دەسەڵاتێکی زۆرت دەبێ و خۆت خاوەنی دەسەڵاتی یەکەم دەگریە ئەستۆ ، بۆیە ئەم پێش بینیەی شێخ بەخاڵی وەرچەرخان دادەنرێت لە ژیانی شێخ ، چونکە پێش بینیەکەی هاتە جێ و ڕاست دەرچوو مەلیك الڤاهر بیبرس لە ساڵی

10.24086/cuejhss.v3n2y2019.pp49-55

((658ك/1260ز) بووە سوڵتانی مەمالیك ، ئیتر بووە جێی بایەخی سوڵتان ملیك ڤاهر و تەنانەت سوڵتان باوەری زۆری هەێنا بوو بە قسە و ئامۆژگاریەکانی و لە هیچ کات لە گوێڕایەلی کردنی درێخی نەدەکرد (الكتبي ، 1985)، تەنانەت وای لێهاتبو سوڵتان مليك ظاهر لە هەفتەیەك لەجارێك زیاتر سەردانی شێخی دەکرد و وەزیر و کاربەدەست و دەسەڵاتدارەکانیشی لەگەڵ خۆی دەبردە لای و گوێی لە ئامۆژگاریەکانی ڕادەگرت و هەرجارێك کە سەردانی دەکرد و باوەڕی پێ زیاتر دەبوو (ابن كثير ، 2001) بۆیە ئەو بڕوا بوونە زۆرەی سوڵتان بە شێخ زیادە ڕوویی زۆری تێدابووە بەتایبەتی ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی گرتبوو کە سوڵتان لە هەر کاروبارێکی سیاسی و سەربازی پرس و ڕاوێژی پێ دەکرد و پێش بینەیکانی شێخیش لە بەرامبەر ڕووداوەکان ڕاست دەردەچوو (ابن تغری بردی ، 1998) ، چونکە چەندین جار شێخ مژدەی سەرکەوتنی لەشەرەکان و فتوحاتەکانی بە سوڵتان ڕاگەیاند هەموویان ڕاست دەرچوون (الدواداری ، 1971)بۆیە سوڵتان بەتەواوی ملکەچی بۆ دەربڕی بوو نەی دەتوانی لە پێشبینیەکانی لابدات ، کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا زیادە ڕۆی تەواوە لە بڕوا بوون بەکرامات و لێهاتوی شێخ خضر. سەرئەنجام وای لێهات شێخ دەستی لە کاروباری ناوخۆی وڵات وەردەدا ، بڕیاری لەسەر باروذۆخی دەوڵەت دەدا ، تەنانەت دەسەڵاتی بەسەر تەواو کاربەدەست و والیەکانیش هەبوو لە مصر و شام ، تەواوی ئەو دەسەڵاتدارانەی کە بەناوی مەمالیك فەرمان ڕەوایان دەکرد و لەژێر سایەی و دەسەڵاتی سوڵتان مەلیك ظاهر شێخ دەسەڵاتی بەسەریاندا هەبوو ، دیارە ئەمەشی کە لە شێخ قبوڵ دەکرا لە خۆشەویستی و ڕێزی شێخ بوو لای سوڵتان ، بۆیە دەگوترێ هیچ کەس دەسەڵاتی بەسەر شێخدا نەبووە بەڵکو ئەو دەسەڵاتی بەسەر هەمووآندا هەبووە (الدواداری ، 1971)ئەوە جگە لەوەی دەسەڵاتی سیاسی زۆری هەبووە ، پارەو پولی زۆریش لە تەواوی مصر و شام بۆ دەهات ، چونکە سوڵتان بەهۆی نزیکی لە شێخ دەیان تەکیە و زاویە و شوێنی دیکەی بۆ دروست کرد و لاینەگران و شوێن کەوتوانی لەم شوێنانە بەناوی شێخ دەمانەوە ، تەنانەت لە تەکیە و زاویەکانیش سوڵتان وەقفی بۆ دانا بوو داهاتەکەی هەموو دەهاتەوە ژێر دەسەڵاتی شێخ (عباس ،1410هـ) ، ئەوە جگە لەم تەکیە و زاویانە چەندین مزگەوتی بەناوی شێخەوە دروست کرد ، تەنانەت بەهۆی زۆری دەسەڵاتی شێخ زیادە ڕۆی زۆری لە بەکارهێنانی دەسەڵاتەکەی کردوو زۆرجار کەنیسەی مەسیحیەکانی تێك دەدا و دەیکردنە مزگەوت (اليونيني، 1954)، ئەمەش پێچەوانەی ڕێنمایە ئاینیەکانی ئیسلامە کەناکرێت شوێنە ئاینیەکانی هیچ ئاینێك بەهیچ بیانویەك تێك بدرێت و خەڵکەکەی قەدەغە بکرێت لە پەرستشیان ، لەگەڵ ئەوەشدا بەو پێیەی شێخ دەسەڵاتی تەواوی پێدرابوو لە لایەن سوڵتان مەلیك ڤاهرەوە پارەو پولی زۆریشی دەهاتە ژێر دەسەڵاتی ، بۆیە ناوبراو درێخی نەکردوە لە هاوکاری کردنی هەژاران و لێقەوماوان و پارەو پولی زۆری بۆ تەرخان کردوون لەم بوارەش شێخ ناوبانگی زۆری هەبوو (مبارك ، 2006).

ئەوەی شایەنی باسە پەیوەندی شێخ لەگەڵ سوڵتان مەلیك ظاهر جێگای هەڵوەستە لەسەر کردنە ، چونکە ئەم پەویەندیەی نێوانیان هەمووکات و بەردەوام توند و تۆل نەبووە ، زۆر جار جیاوازیش لە تێڕامان و بیرکردنەوەیان هەبووە ، نەگەیشتونەتە یەکتر ، دەکرێ بڵێین پەیوەندی نێوان شێخ و سوڵتان بەپێی کات گۆڕانی بەسەر داهاتووە ، بەتایبەت ئەم پەیوەندیەی نێوانیان لە ساڵی (671ك/ 1272ز) لە پەیوەندیەکی دۆستانەوە گۆڕا بۆ پەیوەندیەکی دووژمناکارانە ، چونکە سوڵتان مەلیك ڤاهر شێخی گرت و خستیە زیندانەوە (الذهبي ، 1978)

ئەوەی شایەنی باسە هۆکاری تێك چون و خراپ بوونی پەیوەندی نێوانیان زۆر ڕوون و ئاشکرا نیە لە سەرچاوەکان زۆر بەئاشکرا و بەڕوونی تیشکی ناخەنە سەر ، بەڵام ئەوەی بەدی دەکرێ ئەوەیە سوڵتان خۆی پێی خۆش نەبوو دەسەڵاتی شێخ ئەوەندە فراوان بووە و دەست لەکاروباری ناوخۆی وڵات وەردەدات و بەبێ ڕەزامەندی ئەو هەرچی بیەوێت دەیکات بۆیە ئەم زۆر بوونی دەسەڵاتەی لای سوڵتان قبول کراو نەبووە بۆیە لێی بەبەهانە بووە تا بتوانێت کارێکی لەبەرامبەر ئەنجام بدات و دوری خاتەوە لەخۆی ، لەلایەکی تریش کاربەدەستان و والیەکانی تری مەمالیك لە مصر و شام پێیان خۆش نەبوو شێخ دەست لە کاروباری کارگێڕی ئەوان وەر بدات و دژایەتی خۆیان بۆ ئەم دەست تێوەردانە نەشاردۆتەوە و گلەیی خۆیان گەیاندۆتە سوڵتان جا بەهەر ڕێگایەك بێت ئەمەش دووبارە سوڵتانی هان داوە بۆ وەرگرتنی هەڵوەستە لەسەر شێخ و دوورخستنەوەی ، بۆیە ئەمانە هۆکار بوون بۆ ئەوەی لەلای سوڵتان گلەیی خۆیان بکەن و دەستوەردانەکانی شێخ بۆ سوڵتان ڕوون بکەنەوە ، هەروەها قسەی هەڵبەستراوی زۆریشیان بە سوڵتان ڕاگەیاند کە لەگەڵ پێگە و مقامی شێخ نەدەگونجا (الدواداری ، 1971) تەنانەت تۆمەتی داوێن پیسی و نێر بازی و تاوانی دیکە دراوەتە پاڵ ، تەنانەت ئەوەشی پێگوتراوە کە ئەو دەست و دیاریانە کە سوڵتان لەیەمەنەوە پێی دەبەخشی شێخ بە جاریەکانی قاهرەی دەدا ، دوای ئەوەی ئەم تۆمەتانە ئاراستەی شێخ کران زۆربەی دەسەڵاتداران پێیان وابوو سوڵتان شێخ دەکوژێت و ناهێلی بەسەریەوە تێپەڕێت ، بەڵام زیرەکی و لێهاتوی شێخ و دوور بینیەکەی سوڵتانی لەکوشتنی پەشیمان کردەوە ، چونکە شێخ بە سوڵتانی ڕایگەیاند کە مردنی من نزیکە لە مردنی تۆ ، بۆیە سوڵتان لەترسی مردنی خۆی پەشیمان بووەوە و شێخی نەکوشت و خستیە زیندانەوە (ابن فضل الله ، 2003)

لێرەدا دەتوانین بڵێن کە دەسەڵات و پلەوپایەی شێخ خضر لە مصر شام زۆر بەهێز بوو هەموو لایەك ڕێزیان دەگرت و لە ئامۆژگاری و وتەکانی دەرنەدەچوون و هەمیشە لەخزمەتی شێخ دابوون ، بۆیە ئەم ملکەچیەی تەواوی دەسەڵاتداران وای کرد کە شێخ غرور بیگرێت و دەست لەکاروباری ناوخۆ وەربدات و حیساب بۆ دەسەڵاتداران نەکات ، کەسەرئەنجام چارەنوسی بەم چارەنوسە گەیشت کە بخرێتە زیندانەوەبەم جۆرە پەیوەندی باشی شێخ لەگەڵ دەسەڵاتدارانی مەمالیك بەیەکجاری کۆتای پێدێت ، پاشان شێخی لە ساڵی (676ك/ 1277ز) لە زیندان کۆچی دوایی کرد (اليونيني، 1954).

دەرئەنجام :

لەم توێژینەوەیە کە تایبەتە بە لێکۆلینەوە لە پەیوەندی نێوان صۆفیەکانی حەوزی زاب و دەسەلاتدارانی مەمالیك گەیشتینە چەند دەر ئەنجامێك کە گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن.

لەم توێژنەوەی ئەوەمان بۆ بەدەرکەوت کە سەردەمی مەمالیك سەردەمی گەشە کردن و زۆر بوونی ڕەوتی ڕێبازی صوفی گەرایی بووە

ئەوەمان بۆ بەدەر کەوت کە بەشێکی خەلکی کوردستانیش شوێن کەوتەی ڕێبازی صوفیگەریەکان بوون ودەیان زانای کوردی شوێنیان لە ڕێبازە صۆفیگەریەکاندا هەبووە خەڵك و لایەنگریان زۆر بووە و صۆفی ناوداری جیهانی ئیسلامی بوون.

10.24086/cuejhss.v3n2y2019.pp49-55

بۆمان بەدیار کەوت کە ڕێبازی عەدویەکان کە لەلایەن شێخ عودەی کوڕی مسافیرەوە سەرکردایەتی دەکرا خەڵکێکی زۆر لە دانیشتوانی ناوچەی حەوزی زاب یەنگرو موردی ئەم ڕێبازە بوون و ولائی خۆیان بۆ دووپات کردۆتەوە .

شێخەکانی عەدوویەکان لەسەرەتادا پەیوەندی زۆر باشیان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی مەمالیك هەبووە و هەردوولا هاوکاری یەکتر بوون ، بەڵام لە دواویەکاندا بە هۆی پاوان خوازی شێخی ڕێبازەی عەدویەکەیان و پشت کردن لە خوداو ڕووکردنە دونیا و لادان لە بەرنامەی خودا و هێنانەناوەوەی خوراڤیات و بیدعە بۆ ناو ڕێبازەکە ئیتر ئەم پەیوەندیە باشەیان گۆڕا بۆ پەیوەندی دوژمن کارانە و ململانێ لەگەڵ دەسەڵاتدارندا

شێخ خچر بە یەکێك لە گەورە شێخەکانی سەردەمی مەمالیك هەژمار دەکرێت و ناو ناوبانگی دەوڵەتی مەمالیکی تەنی بوو ، تەنانەت شێخ خچر زۆر لە سوڵتان مەلیك ڤاهر نزیك بوو بۆیە بەشێخ مەلیك ظاهر بانگ دەکرا .

هۆکاری تێك چونی پەیوەندی شێخ و صۆفیەکان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی مەمالیك لەوەوە سەرچاوەی گرتوە کە دوای ئەوەی شێخەکان ناوبانگیان پەیدا دەکرد ئیتر لەهەوڵی ئەوە دابوون دەسەڵاتی سیاسی و سەربازیش بۆ خۆیان قۆرغ بکەن ، کە ئەمەش مایەی قبول کردن نەبووە لەلایەن دەسەڵاتدارانی مەمالیکەوە ڕەتکراوەتەوە

سەرضاوة رِةسةنةكان:

1- التادفي : محمد بن يحيى الحنبلي (963ك/1556ز) (1409هـ) قلائد الجواهر ،دار احياء التراث العربي ، مطبعة المنير، بغداد، العراق

2- ابن تغري بردي : جمال الدين ابي المحاسن يوسف بن تغري بردي الاتابكي (ت874ك/1469ز) (1949) الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة ، مطبعة دار الكتب المصرية ، القاهرة، مصر

3- حاجي خليفة : مصطفى بن عبدالله القسطنطيني الرومي الحنفي (1067ك/1653ز) كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون ، مكتبة المثنى ، بغداد ، العراق

4- الدواداري : ابو بكر بن عبدالله بن ايبك (ت 736ك/ 1336ز) (1971) الدرة الزكية في اخبار الدولة التركية ، الجزء الثامن من كتاب (كنز الدرر وجامع الغرر)تحقيق اولير هارمان ،القاهرة ، مصر

5- الذهبي : شمس الدين ابو عبدالله محمد بن عثمان (748ك/1347ز). العبر، تحقيق عمر عبدالسلام التدمري ، دار الكتب العربي ، بيروت ، لبنان

6- الذهبي : شمس الدين ابو عبدالله محمد بن عثمان (748ك/1347ز) (1993) تاريخ الإسلام وَوَفيات المشاهير وَالأعلام، تحقيق عمر عبدالسلام التدمري،دار الكتب عربي(بيروت:)

7- ابن شافع بن عباس : شمس الدين محمد بن عبد الرحمن (ت 902ك/ 1479ز)(1410) ،حسن المناقب ، السرية المنتزعة من السيرة الظاهرية، تحقيق عبدالعزيز عبدالله الخويطر،(الرياض، السعودية)

8- الشعراني : عبدالوهاب بن احمد المصري (ت ق 10ك/ 15ز)(1969) لواقح الأنوار في طبقات الأخيار، المعروف بالطبقات الكبرى،مكتبة محمد المليجي ، (مصر: 1969)

9- الصفدي : صلاح الدين خليل بن ايبك (ت 764ك/1362ز) (200) الوافي بالوفيات ، تحقيق احمد الارناؤط و تركي مصطفى ، دار احياء التراث العربي ، بيروت ، لبنان

10-ابن طولون :شمس الدين محمد (ت 953هـ/ 1545م) ، (1949) القلائد الجوهرية في تاريخ الصالحية ، تحقيق محمد احمد دهمان ، مكتبة الدراسات الاسلامية ، دمشق: سوريا.

11-ابن فضل الله : ابو العباس شهاب الدين احمد بن يحيى (ت 749ك/1348ز)(2003) مسالك في مماك الابصار ، دار صادر بيروت ، بيروت ، لبنان

12-الكتبي : محمد بن شكر بن عبدالرحمن الدمشقي (ت 764ك/1363ز). عيون التوارخ ، تحقيق احسان عباس ، دار صادر بيروت ، بيروت ، لبنان

13-ابن كثير : عمادالدين اسماعيل عمر بن كثير القريشي الدمشقي (ت 774ك/1372ز)البداية والنهاية ، مطبعة المعارف (بيروت :د.ت)

14-الكلاباذي : تاج الاسلام ابو بكر محمد (ت 380ك/ 990ز)(2001) ، التعريف بمذهب اهل التصوف ، بيروت ، لبنان

15-ابن المستوفي : الدين ابو بركات المبارك بن احمد الاربلي (ت 637ك/ 1239ز)، (1980) ، تاريخ اربل المسمى (نباهة البلد الخامل بمن ورد من الاماثل)،تحقيق سامي خماس الصقار ،وزارة الثقافة والاعلام ، دار الرشيد بغداد ، العراق

16-المقريزي : تقي الدين ابي العباس احمد بن علي بن عبدالقادر العبيدي (ت 845 ك/ 1441ز) (1977) السلوك لمعرفة دول والملوك ،حقيق محمد عبدالقادر عطا ، دار الكتب العلمية ، بيروت، لبنان

17-المقريزي ، خطط المقريزي (المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار) اعادة الطبع بالاوفست ، مكتبة المثنى ، بغداد ، العراق

18-ابن الملقن : سراج الدين ابن حفص عمر بن علي المصري (804ك/ 1401ز) ، (1994) طبقات الاولياء، حققه وخرجه ، نورالدين اشريبة ، مكتبة الخانجي القاهرة ، مصر

19-ابن واصل : جمال الدين محمد بن سالم (ت 697ك / 1297ز) (1953) مفرج الكروب في اخبار بني ايوب ، القاهرة، مصر

20-اليونيني : : ابو الفتح موسى بن محمد (ت 726ك/ 1395ز) (1954) ذيل مراة الزمان ،دائرة المعرف العثمانية ، حيدر اباد ، الدكن

ذيَدةرة عةرةبيةكان

21-ظهير ، احسان الهي (2008) التصوف ، دار ابن حزم، القاهرة، مصر

22-الدوسكي ، انس محمد شريف (2007) الشيخ عدي بن مسافرالهكاري، من العدوية الى اليزيدية ، مطبعة اراس (اربيل، العراق)

23-علي ، رياض صالح(2005) الحركة الصوفية في بلاد الشام ، ناشر جامعة الاسلامية ، فلسطين

24-زركلي : الاعلام ، (2002)،دار العلم للملايين ، دمشق : سوريا

25-الديوجي ، سعيد ، اليزيدية ، دار صادر بيروت ، يروت ، لبنان

26-اسود، عبدالرزاق محمد ، (1981) المدخل الى دراسة الاديان والمذاهب ، دار العربية ، بيروت ، لبنان
27-مبارك ، علي باشا ، الخطط التوفيقية ، دار الفكر العربي ، القاهرة: مصر
28-عبد الحميد ، محسن (1406هـ) تجديد الفكر الاسلامي القاهرة ، مصر
29-جلال شرف ، محمد(1980) دراسات في التصوف الاسلامي ، بيروت ، لبنان.